

Strukturalne przemiany na Śląsku wywołane akcją kolonizacyjną na przykładzie biskupiego księstwa nyskiego

Winfried Schich, Joachim Stephan

W niniejszym artykule mapy pełnią dwie istotne funkcje¹. Po pierwsze i najważniejsze, są one narzędziem badawczym służącym do rekonstrukcji kolonizacji konkretnego regionu albo ziemi w Europie Środkowej. Po drugie, stanowią graficzną prezentację wyników naszych badań. Zastosowana przez nas metoda badawcza polega na zbieraniu dla pojedynczych miejscowości danych dostarczonych przez różne dyscypliny naukowe, naniesieniu ich na mapę, a następnie poddaniu analizie według metody opracowanej przez grupę badawczą *Germania Slavica* na Freie Universität w Berlinie w latach 70. i 80. ubiegłego wieku².

Pojęcie „*Germania Slavica*” zostało ukute i wprowadzone do terminologii badawczej przez Wolfganga H. Fritzego³. Tym terminem, który został stworzony w analogii do pojęcia „*Germania Romana*” ukutego przez językoznawcę germanistę Theodora Fringsa, Wolfgang Fritze określił przestrzeń, w której ludność słowiańska w efekcie długotrwałego procesu była językowo germanizowana⁴. W przeciwieństwie do głównego nurtu niemieckiej historiografii, skupionej na kolonizacji niemieckiej, autor ten stawiał

jednak w centrum uwagi badacza nie tyle same procesy kolonizacyjne, co raczej kształtowanie się przestrzeni zamieszkałej przez ludność słowiańską zarówno przed okresem kolonizacji średniowiecznej, jak i w czasach późniejszych. Naturalnie początkowo główny nacisk położono na historię osadnictwa, która nie stanowiła jednak celu samego w sobie, lecz według zaleceń szkoły Rudolfa Kötzschkego miała dostarczać nowej wiedzy o historii ustroju⁵. Ponieważ same źródła pisane nie wystarczyły, aby wyjaśnić rolę ludności słowiańskiej w historii wschodnich Niemiec, metodyka tego nurtu od początku była interdyscyplinarna i uwzględniała badania archeologiczne oraz onomastykę.

Podczas prac korzystano także z pomocy kartografii. Nowa metoda została wypróbowana podczas tworzenia mapy *Osadnictwo przedkolonizacyjne i w epoce pełnego średniowiecza w Suchej i Wysokim Teltowie* do *Atlasu historycznego Brandenburgii i Berlina*, który wydano w 1977 r.⁶ Na mapę z danymi hydrograficznymi i geomorfologicznymi naniesiono wówczas najważniejsze informacje pochodzące ze źródeł pisanych, archeologicznych i onomastycznych.

¹ Artykuł prezentuje tezy wygłoszone podczas naszego wystąpienia na XIX Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Szczecinie dnia 17 września 2014 r. Tekst referatu został poszerzony i opatrzony przypisami. Obszerne opracowanie problematyki pt. *Strukturalne Veränderungen in Schlesien durch den mittelalterlichen Landesausbau am Beispiel des Breslauer Bistumslandes Neisse-Ottmachau* zostanie opublikowane w czasopiśmie „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands” w 2016 r.

² O historii pojęcia i grupy badawczej *Germania Slavica* zob.: W. Schich, *Germania Slavica. Die ehemalige interdisziplinäre Arbeitsgruppe am Friedrich-Meinecke-Institut der Freien Universität Berlin*, „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands”, 48, 2002, s. 269–297.

³ W Polsce to przede wszystkim Jerzy Strzelczyk pisał na temat idei projektu i o sposobach jej realizacji. Zob.: J. Strzelczyk, *Problemy badań nad zachodnią peryferią osadnictwa słowiańskiego w Niemczech*, w: *Słowiańszczyzna połabska między Niemcami a Polską*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1981, s. 183–199; tenże, *Germania Slavica*, „Slavia Occidentalis”, 37, 1980, s. 178–180; tenże, *Średniowieczna Brandenburgia (Przegląd nowszych publikacji)*, „Studia Historica Slavo-Germanica”, 10, 1981, s. 159–198.

⁴ „Denjenigen Raum, innerhalb dessen die slawische Bevölkerung in einem allmählichen Prozeß sprachlich germanisiert worden ist, bezeichnen wir als »Germania Slavica«, d. i. ein Raum, in dem ein Volkstum deutscher Sprache sich ein Volkstum slawischer Sprache assimiliert hat”. W.H. Fritze, *Die IAG „GERMANIA SLAVICA”*, [Imps, 5 września 1980], cyt. za: W. Schich, „*Germania Slavica*”, s. 273.

⁵ Rudolf Kötzschke był w I. poł. XX w. jednym z czołowych przedstawicieli interdyscyplinarnej historii regionalnej (*Landesgeschichte*) w Niemczech, skupionej przede wszystkim na badaniach historii osadnictwa. Zob. *100 Jahre Landesgeschichte (1906–2006). Leipziger Leistungen, Verwicklungen und Wirkungen*, Hrsg. E. Büinz, Leipzig 2012 (Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, 38).

⁶ W.H. Fritze, W. Schich, *Vorkoloniale und hochmittelalterliche Besiedlung der Zauche und des Hohen Teltow*, Berlin 1977 (Historischer Handatlas von Brandenburg und Berlin, 4, 56); W. Schich, *Zum Verhältnis von slawischer und hochmittelalterlicher Siedlung in den Landschaften Zauche und Teltow*, „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands”, 26, 1977, s. 53–85.

Jej interpretacja pozwoliła stwierdzić, że osadnictwo słowiańskie było skoncentrowane w okolicach naturalnych zbiorników wodnych, zaś osadnictwo doby kolonizacji nawiązało do starszych struktur i przesunęło się z czasem na wyżej położone tereny. W drugiej fazie kolonizacji osady z czasów przedkolonizacyjnych i z pierwszej fazy kolonizacji zostały zrestrukturyzowane i na do tej pory niezasiedlonych morenach dennych powstały rozległe wsie. Mapy miały również istotne znaczenie w innych projektach zespołu *Germania Slavica*, m.in. tych dotyczących wschodniej części Prignitz⁷ i ziemi hawelskiej⁸.

W celu przedstawienia opisanej powyżej metody jako obszar badawczy wybraliśmy biskupie księstwo nyskie, które wcześniej było kasztelaniami otmuchowską, od dawna należącą do uposażenia biskupstwa wrocławskiego⁹. Główną przyczyną wyboru tego regionu była bardzo bogata baza źródeł historycznych, która zachowała się dla tych terenów. Wielu przywilejom lokacyjnym towarzyszą dwa rejestry z pocz. XIV i pocz. XV w., które wymieniają prawie wszystkie miejscowości tego regionu i ich przynależność do centrów administracyjnych (*districtus*)¹⁰. Źródło z pocz. XIV w., tzw. *Liber fundationis*¹¹, podaje przede wszystkim liczbę łanów znajdujących się w każdej wsi, zaś młodszy rejestr – różnego rodzaju dochody biskupa w poszczególnych wsiach¹². Obydwa źródła zawierają cenną listę wsi na prawie polskim. Rejestr z pocz. XV w. pozwala opisać lepiej niektóre zjawiska, które w starszym nie zostały dostatecznie udokumen-

towane. Przede wszystkim pokazuje on jednak zmiany w strukturach administracyjnych w XV w. oraz zjawisko opuszczania wsi, które można obserwować przede wszystkim w górach, gdzie położenia wielu miejscowości nie da się zrekonstruować.

Przyczyną tak wyjątkowego bogactwa danych jest fakt, że w XIII w. biskupom udało się za pomocą kolonizacji i modernizacji starych struktur stworzyć terytorium, na którym po ciężkich walkach z książętami śląskimi sprawowali niepodzielną władzę. Ta sytuacja spowodowała, że dokumenty wytworzone przez administrację kościelną wymieniają wszystkie miejscowości tego regionu. Tym sposobem *Liber fundationis* z pocz. XIV w. daje nam znakomity obraz ziemi nyskiej bezpośrednio po zakończeniu kolonizacji i stanowi doskonałą podstawę do opracowania map tematycznych dotyczących tego regionu.

Na mapę zostały naniesione dwie podstawowe informacje z *Liber fundationis*: przynależność miejscowości do centrum administracyjnego i położenie wsi na prawie polskim. W ujęciu chronologicznym proces kolonizacyjny w biskupim księstwie nyskim – który można rekonstruować na podstawie wielu przywilejów lokacyjnych i który został przedstawiony na mapie – kształtuje się w dużym uproszczeniu następująco¹³. Przed 1223 r. Nysę założono na prawie flamandzkim w południowo-wschodniej części kasztelanii, na skrzyżowaniu dwóch tras komunikacyjnych: drogi prowadzącej w kierunku południowo-wschodnim na Morawy oraz traktu

⁷ W.H. Fritze, *Eine Karte zum Verhältnis der frühmittelalterlich-slawischen zur hochmittelalterlichen Siedlung in der Ostprignitz*, w: *Germania Slavica II*, Hrsg. W.H. Fritze, Berlin 1981 (Berliner Historische Studien, 4), s. 41–92.

⁸ *Das Havelland im Mittelalter. Untersuchungen zur Strukturgeschichte einer ostelbischen Landschaft in slawischer und deutscher Zeit*, Hrsg. W. Ribbe, Berlin 1987 (Germania Slavica, 5; Berliner Historische Studien, 13).

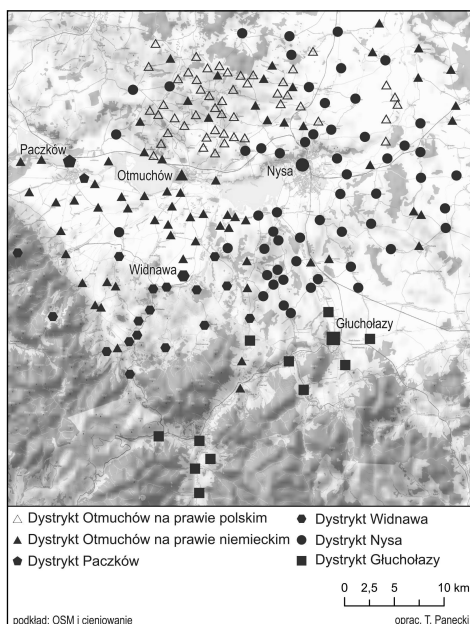
⁹ Kasztelania otmuchowska została określona jako „patrimonium speciale” w bulli papieża Hadriana IV z 1155 r., potwierdzającej prawa i własności biskupstwa. *Schlesisches Urkundenbuch*, [dalej: SUB], Bd. 1, Bearb. H. Appelt, Köln 1963, nr 21. Kwestią sporną jest jednak, od kiedy kasztelania należała do biskupstwa. Zob. E. Wólkiewicz, *Patrimonium sancti Iohannis. U początków władztwa biskupiego w ziemi otmuchowsko-nyskiej*, w: *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, red. J. Kolenda, Wrocław 2008, s. 225–234; T. Jurek, *Ryczyn biskupi. Studium z dziejów Kościoła polskiego w XI w.*, „Roczniki Historyczne”, 60, 1994, s. 21–66.

¹⁰ J. Pfitzner, *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumslandes*, T. 1: *Bis zum Beginn der böhmischen Herrschaft*, Reichenberg 1926. Zob. też: B.W. Scholz, *Das geistliche Fürstentum Neisse. Eine ländliche Elite unter der Herrschaft des Bischofs (1300–1650)*, Köln i in. 2001 (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, 42). O znaczeniu terminu „*districtus*”, który w śląskich źródłach często oznacza Weichbild, zob. A. Gąsiorowski, „*Districtus*” w *Wielkopolsce początków XIV wieku (Z zagadnień zarządu terytorialnego Polski średniowiecznej)*, „Roczniki Historyczne”, 32, 1966, s. 173–193.

¹¹ *Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis* [dalej: Lib. fund.], Hrsg. H. Markgraf, J.W. Schulte, Breslau 1889 (Codex diplomaticus Silesiae, 14).

¹² W. Schulte, *Quellen zur Geschichte der Besitzverhältnisse des Bistums Breslau*, w: *Studien zur schlesischen Kirchengeschichte* [dalej: młodszy rejestr], Breslau 1907 (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte, 3), s. 204–260.

¹³ O historii kolonizacji zob. J. Pfitzner, *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, s. 48–94.

Mapa 1. Księstwo nyskie w XV w.

wiodącego na południe, przez tereny górskie do centrów górnictwa (w konkurencji do margrabiów morawskich, którzy dotarli do tych terenów z południa). Prawdopodobnie w latach 30. tego wieku nastąpiła lokacja pierwszych nowych wsi: Jędrzychowa (*Heidersdorf*) i Konradowa (*Konradsdorf*) oraz unowocześnienie struktur prawnych i przestrzennych polskich wsi Biała Nyska (*Bielau*) i Przełęk (*Preiland*) w okolicach Nysy¹⁴. Już w 1237 r. wsie koło Nysy służyły jako wzór dla nowych osad nad rzeką Rimane w północnej części terytorium księstwa nyskiego¹⁵.

Przed 1232 r. – w czasach biskupa Wawrzyńca (1207–1232) – powstała oś osadnictwa w górę rzeki Białej (*Biele*) do miasta i Weichbildu Gluchołazy (*Ziegenbals*). Jak informuje nas późniejszy dokument z 1263 r., biskup Wawrzyniec przekazał swojemu wójtowi Witigowi tereny nad górnym biegiem rzeki Biała, aby rozbudował on obszar przygraniczny kasztelanii otmuchowskiej

(jako konkurencji dla Moraw)¹⁶. Osadnictwo pełniło tu również funkcję zabezpieczenia granicy, co w przypadku instytucji kościelnych było w tym czasie zjawiskiem dość powszechnym.

W 1236 r. nabyto osadę targową Ścinawa Mała (*Steinaw*) na granicy wschodniej terytorium biskupiego, a w 1243 r. przekształcono ją w siedzibę wójtostwa¹⁷. Tereny leśne na wschód od rzeki Białej powyżej wsi Stary Las (*Altevalde*) zostały zasiedlone w 1249 r.¹⁸ Ścinawa Mała była na pocz. XIV w. centrum dystryktu o tej samej nazwie, leżącego między rzekami Nysa i Biała, który już w 1284 r. był całkowicie zasiedlony¹⁹. Od tych terenów wokół rzeki Biała poczynając, osadnictwo rozprzestrzeniło się dolinami w kierunku zachodnim. Być może wieś Biskupów (*Bischofswalde*) stworzyła rodzaj bramy do lasu granicznego, do którego biskup rościł sobie prawo.

W 1248 r. na zachodzie księstwa nyskiego rozpoczęto zasiedlanie doliny rzeki *Vilchicha* (*Wildschützer Bach*) na prawie niemieckim z przewagą osadników polskich²⁰. Parę lat później, w 1254 r., miało miejsce lokowanie miasta Paczków (*Patschkau*) jako centrum ekonomicznego dla wsi biskupich leżących w części południowo-zachodniej tego terytorium²¹. Z lat 60. XIII w. pochodzą pierwsze wzmianki o przeniesieniu wsi z pra-wa polskiego na niemieckie: Buków (*Baucke*) w 1260 r., Ligota Górna (*Ellguth*) w 1261 r.²² Już kilka lat później kolonizacja sięgała terenów górskich. Przed 1267 r. nastąpiła lokacja miasta i Weichbildu Jeseník (*Freiwaldau*) położonych na wysokości 432 m n.p.m.²³ Główna jego funkcja nie była związana ze stworzeniem rynku dla pobliskich wsi, lecz z rozwojem górnictwa.

Nieco później, w 1268 r., książę śląski lokował w konkurencji do polityki biskupa miasto

¹⁴ SUB III, nr 190; J. Pfitzner, *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, s. 72.

¹⁵ SUB II, nr 128; *Regesten zur schlesischen Geschichte*, t. 1–4 [dalej: SR], Hrsg. C. Grünhagen, K. Wutke, Breslau 1884–1892 (Codex diplomaticus Silesiae, 7, 1–3, 16).

¹⁶ SUB III, nr 449; SR III, nr 1168.

¹⁷ SUB II, nr 120, 175, 244.

¹⁸ Tamże, nr 380; SR I, nr 705.

¹⁹ SUB V, nr 117, 135.

²⁰ W tym roku rycerz Wrociwoj dostał na tych terenach 40 łanów leśnych z obowiązkiem lokowania tam Polaków na prawie niemieckim. SUB II, nr 352.

²¹ SUB III, nr 112; SR IV, nr 864.

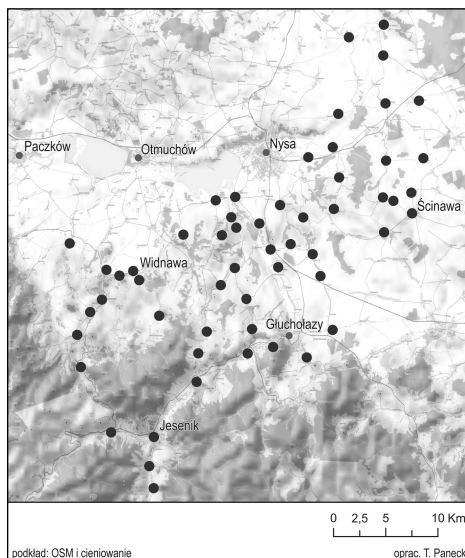
²² SUB III, nr 309, 375.

²³ SUB IV, nr 34; SR II, nr 1276.

i Weichbild Vidnava (*Weidenau*)²⁴. Rywalizacja między biskupem i księciem doprowadziła w latach 80. do otwartej walki. Książę zajął około sześćdziesięciu wsi, które według niego biskup bezprawnie lokował na terenie lasu granicznego (przesieki). W 1290 r. biskup wygrał spór z księciem i założył w Nysie sąd apelacyjny dla wszystkich wsi na prawie niemieckim znajdujących się na terytorium nysko-otmuchowskim²⁵.

W ten sposób na podstawie bogatych źródeł pisemnych można rekonstruować procesy kolonizacyjne, których rezultaty zostały zapisane w rejestrze biskupim z pocz. XIV w. Poza przywilejami lokacyjnymi i rejestrami mamy jeszcze jeden wyjątkowy dokument, który powstał podczas sporu z księciem o tereny przygraniczne. W 1284 r. biskup zażądał od niego zwrotu około 60 wsi na prawie niemieckim (*villae Teutonicales* względnie *villae maximae*) wymienionych z nazwy, które książę zajął, twierdząc, że biskup bezprawnie lokował je w lesie granicznym należącym do niego (*in fundo nostre presece*)²⁶.

Na mapie wsi ulokowanych w przesiece wiadać, że ciągnęła się ona od wschodu do południa Nysy, czyli na terenach, na których kolonizacja miała miejsce przede wszystkim w XIII w. W źródle z 1284 r. pojawia się dużo wsi z nazwami polskimi, co potwierdza fakt, że las był kolonizowany również przez osadników polskiego pochodzenia. Interpretację tę wspierają także niektóre źródła pisane, w których znajduje się duża liczba podwójnych nazw. Same toponimy nie mogą służyć jako dowód osadnictwa przedkolonizacyjnego, jednakże wskazują one na istnienie w okolicy przesieki polskiego osadnictwa i na współistnienie na tym terenie Polaków i Niemców. Prawdopodobnie to Polacy nadawali nowym osadom nazwy nawiązujące

Mapa 2. Wsie w przesiece w 1284 r.

do starych toponimów. Tereny powyżej wysokości 250 m n.p.m. zostały zasiedlone dopiero w XIII w. Późniejsze źródła pokazują w tym miejscu zwartą grupę wsi z łąkami leśnymi, charakterystycznymi dla osadnictwa zakładanego na surowym korzeniu.

Wrócimy jednak do rejestrów z XIV i XV w., dających nam wyjątkowo kompletny obraz średniowiecznego terytorium. *Liber fundationis* różni m.in. wsie na prawie niemieckim i polskim oraz daje informacje o ich przynależności do różnych centrów administracyjnych. Informacje o tym, że osady należały do miasta jako nowoczesnego centrum administracyjnego, wskazują na kolonizację tych terenów na prawie niemieckim. Wyjątkiem są niektóre części wsi należących do miasta Vidnawy (*Weidenau*), które nie wchodziły w skład Weichbildu²⁷. Sfałszowany dokument, pochodzący rzekomo z 1291 r., daje wiarogodny spis 15 wsi należących do tego Weichbildu²⁸. Na

²⁴ J. Pfitzner, *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, s. 81; W. Kuhn, *Herzogs- und Adelsiedlung im Neisser Bistumsland*, w: tenże, *Neue Beiträge zur schlesischen Siedlungsgeschichte. Eine Aufsatzsammlung*, Sigmaringen 1984 (Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte, 23), s. 90 i przyp. 16 (wyd. 1: 1975).

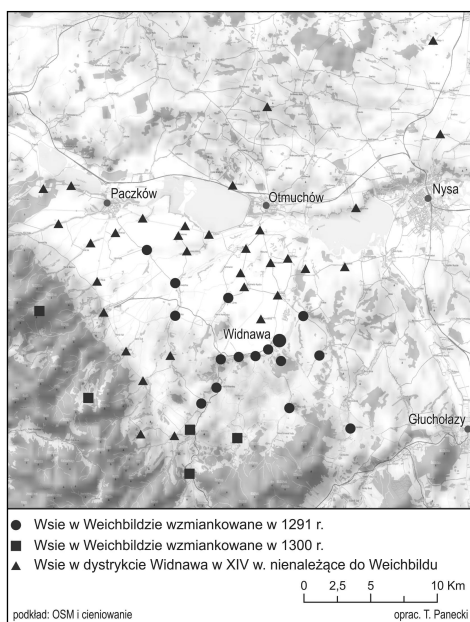
²⁵ SUB V, nr 452, 490; SR III, nr 2141.

²⁶ SUB V, nr 122, 127. Na temat przesieki zob.: B. Miśkiewicz, *Przesieka*, w: *Słownik starożytności słowiańskich* [dalej: SSS], red. G. Labuda, Z. Stieber, t. 4, Wrocław 1970, s. 389–390; J. Leśny, *Zasielki*, w: SSS, t. 7, s. 76–82.

²⁷ W dystryktach zwanych Weichbild miasto było nie tylko miejscem, gdzie znajdował się rynek, ale także centrum sądowym. Weichbildy łączyły osadnictwo wiejskie i miejskie w jedną całość prawno-ekonomiczną. Zob. J. Menzel, *Stadt und Land in der schlesischen Weichbildverfassung*, w: *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa*, Hrsg. H. Stöob, Köln–Wien 1977 (Städteforschung, A, 4), s. 19–38, szczeg. s. 25–35.

²⁸ SUB VI, nr 462.

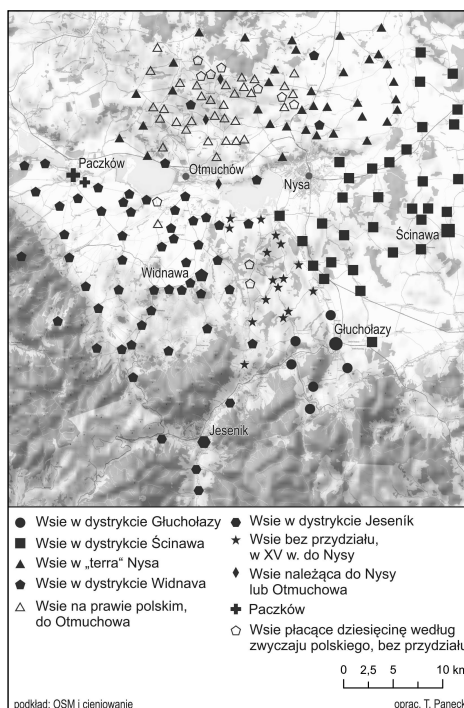
pocz. XIV w. dystrykt Vidnava liczył 59 osad położonych częściowo na północ od Paczkowa i Otmuchowa. Ekspansja tego dystryktu polegała prawdopodobnie na tym, że nowe jednostki osadnicze na prawie niemieckim potrzebowały miasta lokowanego na tym samym prawie, będącego dla nich zarazem centrum jurysdykcji. Wydaje się, że właśnie tym należy tłumaczyć fakt, iż nie przynależały one wówczas do pobliskiego centrum miejskiego Otmuchów, które nie miało

Mapa 3. Weichbild i dystrykt Widnawa

wtedy prawa niemieckiego. Nie jesteśmy jednak w stanie odpowiedzieć na pytanie, dlaczego nie został wówczas stworzony z tych wsi nowy Weichbild z centrum w Paczkowie.

Osobny problem dla wyjaśnienia genezy osadnictwa stanowią miejscowości oznakowane na mapie szarymi gwiazdkami. W starszym rejestrze nie przynależą one do konkretnego miasta, natomiast w rejestrze z XV w. wiązane są z Nysą. Nie jest jasne, jak należy rozumieć tę sytuację. Czy ok. 1300 r. w tym rejonie nie było jeszcze stałych struktur administracyjnych, czy też w *Liber fundationis*, którą znamy tylko z późniejszej kopii, brakuje po prostu fragmentu z tytułem rubryki?

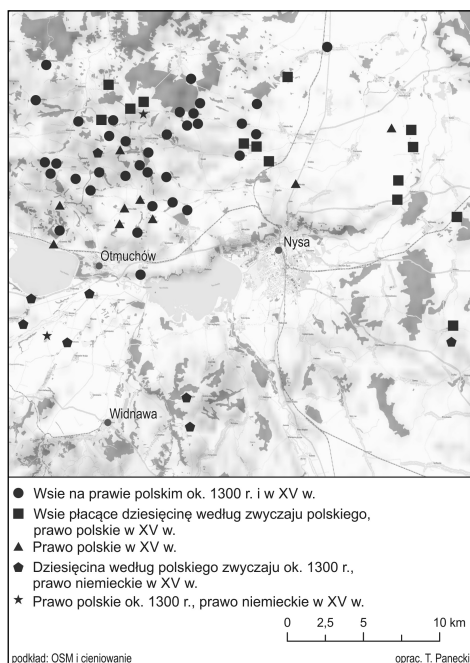
Mapa 4. Biskupie księstwo nyskie na pocz. XIV w.

Również na to pytanie aktualnie nie jesteśmy w stanie dać odpowiedzi.

Ogólnie rzecz biorąc, struktury prezentowane przez młodszy rejestr pochodzący z XV w. są prostsze: liczba centrów administracyjnych jest mniejsza, okręgi Scinawa i Jeseník (*Freiwaldau*) zostały zlikwidowane, a Otmuchów (*Ottmachau*), który lokowano na prawie niemieckim w 1347 r.²⁹, był już nie tylko centrum dla wsi na prawie polskim, ale również dla osad na prawie niemieckim. Młodszy rejestr dostarcza także mniej informacji o genezie osadnictwa niż starszy. W dokumencie tym można zauważyć już tendencję do tworzenia na badanym obszarze nowoczesnych struktur administracyjnych, które były uwarunkowane wymogami geograficznymi.

Liber fundationis pokazuje na terenie położonym na północ od Otmuchowa obszar względnie zamknięty z około czterdziestoma wsiami

²⁹ *Regesty Śląskie 1343–1348*, oprac. K. Bobowski i in., Wrocław i in. 1975, nr 671.

Mapa 5. Prawo polskie w księstwie nyskim

na prawie polskim bądź płacącymi dziesięcinę według starego zwyczaju. Ponieważ cechy te wskazują na stare osadnictwo, można się tu dopatrywać istnienia relikwów osadnictwa przedkolonizacyjnego.

Podobnie jak wymieniony już w *Liber fundationis* rejestr z pocz. XV w. rozróżnia wsie na prawie niemieckim i polskim oraz podaje przynależność konkretnych osad do centrum administracyjnego bądź sądowego. Mapa łączy informacje z tych dwóch źródeł i pozwala tym sposobem nie tylko identyfikować obszar relikwowy starszego osadnictwa, ale i uchwycić dalszy proces modernizacji struktur wiejskich. Nowo zakładane osady zawsze otrzymywały prawo niemieckie z łanami o dokładnie określonych wymiarach. W przypadku części polskich wsi doszło do modernizacji, która mogła odbywać się na dwa sposoby: albo wieś została pozostawiona na tym samym miejscu, albo łączyła się z innymi w jedną większą miejscowość na prawie niemieckim, tym samym zmieniając swoje położenie. Dobry przykład takiego scalenia wsi daje dyplom biskupa Jana z 1300 r., w którym opisano, jak biskup Tomasz II (1270–1292) – prawdopodobnie ok. 1290 r. – sprzedał

pewnemu mieszkańcowi Nysy o imieniu Stefan (Stephan) 100 łanów flamandzkich i zobowiązał go do stworzenia z 6 polskich wsi położonych na tym obszarze (*Nowaki, Sławneviz, Morawari, villa Ulrici, Cuchare* oraz *Radzicoviz*) 1 wsi na prawie niemieckim³⁰. Ponieważ Stefan nie miał dość środków finansowych, sprzedał później połowę tych łanów Gerardowi, który także był mieszkańcem Nysy. Biskup Tomasz dodał jeszcze kolejne 15 łanów i w 1300 r. nastąpiła lokacja 2 wsi na prawie niemieckim: utworzonej z 60 łanów wsi Stefana *Radzicoviz*, która już w 1307 r. była wymieniana jako *Stephansdorf* (Radzikowice), oraz utworzonej z 55 łanów wsi Gerarda *Nowag* (Nowaki). Obydwaj zasadzcy dostali również własne sołectwa. Przynajmniej 4 z 6 wsi na tym obszarze zostały opuszczone, a 2 rozbudowano, przy czym areal ziemi uprawnej powiększył się.

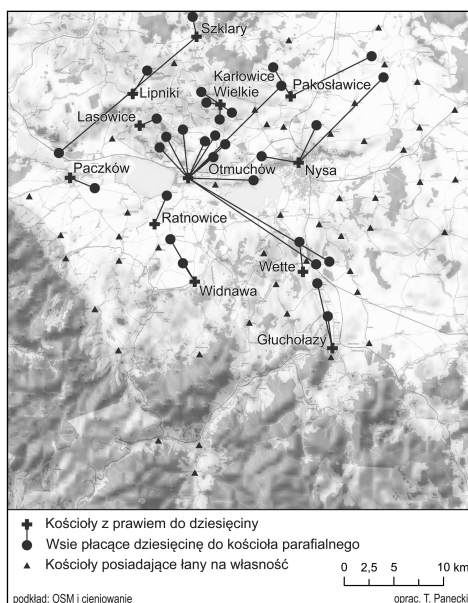
Przekształcenie polskich wsi mogło również następować stopniowo, poprzez wprowadzanie pojedynczych zmian charakterystycznych dla funkcjonowania wsi na prawie niemieckim. Jeżeli na przykład wieś na tym prawie płaciła dziesięcinę tradycyjną, można to interpretować jako relikw starego stanu prawnego. Na mapie nie wiadać jednak, żeby proces modernizacji był zawsze jednokierunkowy. Zdarzały się także sytuacje, że wsie, które otrzymywały prawo niemieckie, wracały do starego. Na przykład w 1373 r. na prośbę rycerza biskup zmienił prawo jego dóbr w Wilemowicach (*Schützendorf*) z niemieckiego na polskie, a rok później uczynił to samo w związku ze sprzedażą 2 łanów w Goszowicach (*Kuschdorf*)³¹.

Liber fundationis zawiera także cenne informacje o organizacji parafii w biskupim księstwie nyskim. Ogólnie tereny starszego osadnictwa cechuje istnienie parafii zajmujących duże obszary. Najstarsze kościoły parafialne znajdowały się zazwyczaj w centrach kasztelanii. Pojedyncze świątynie wiejskie, które podobne jak miejskie miały prawo do dziesięciny, można uznać za najstarsze w księstwie. Wsie, które powstały w epoce

³⁰ SUB VI, nr 442; SR III, nr 2203, 2604, Stephansdorf 1307; SR IV, nr 2933.

³¹ K. Engelbert, *Quellen zur Geschichte des Neisser Bistumslandes auf Grund der drei ältesten Neisser Lagerbücher*, Würzburg 1964 (Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte, 10), nr 390, 484.

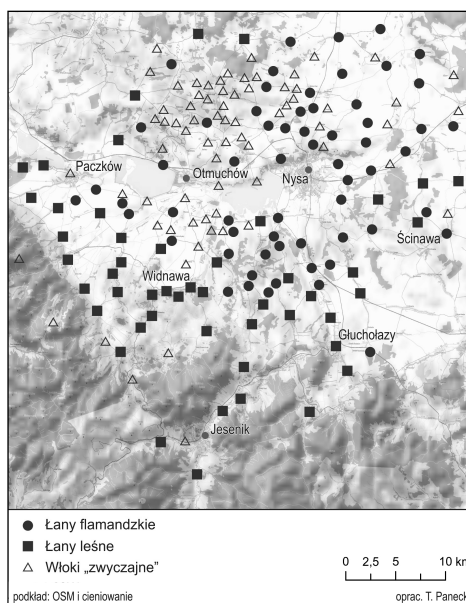
kolonizacji, zwykle miały swój kościół, który posiadał jeden lub dwa łany na własność, w przeciwieństwie do starszych, otrzymujących dziesięcinę ze wsi parafialnych. Na mapie widać, że otmuchowski był prawdopodobnie najstarszym kościołem parafialnym, z którego powstały później nowe parafie. Wsie, które płaciły dziesięcinę, znajdują się przede wszystkim w obszarze starego osadnictwa oraz w dolinach wiodących do miast Głucholazy (*Ziegenhals*) i Vidnavy (*Weidenau*).

Mapa 6. Struktury kościelne

Kolejne ważne informacje o genezie osadnictwa dostarczone przez rejestry dotyczą liczby i rodzaju łanów w osadach badanego obszaru. Starsze osadnictwo cechuje się nieregularnymi i małymi formami, zaś osadnictwo na prawie niemieckim – wsiami i polami rozmieszczonymi w sposób regularny, np. ulicówka z łanami flamandzkimi, wieś leśno-łanowa itd. Kolonizacja na prawie niemieckim w badanych regionach używała przede wszystkim dwóch różnych typów łanów: większego – leśnego (ok. 24 ha) i mniejszego – flamandzkiego (ok. 16,8 ha)³². Istotna różnica dotyczyła również struktury samych łanów: cała powierzchnia łanu leśnego znajdowała się zawsze w jednym miejscu i stanowiła całość, powierzchnia łanu flamandzkiego mogła natomiast znajdować się na

różnych polach, przez co nadawał się on lepiej do przemiany już istniejących pól lub do karczowania lasów między już istniejącymi osadami. Z tego powodu ten ostatni typ łanu spotykany był przede wszystkim na terenach skolonizowanych. W rejestrze z XIV w. pojawia się łaciński termin *mansus* oznaczający łan, jednak brak przy nim informacji o jego wielkości czy charakterze. W dalszej części tekstu będziemy w stosunku do niego używać określenia „włoka zwyczajna”³³. Wsie z takimi ła-

Mapa 7. Typy łanów

nami występowały przede wszystkim na obszarze starego osadnictwa, dlatego wydaje się nam, że ich powstanie trzeba wiązać z adaptacją starych struktur do nowoczesnego systemu podatkowego, przy jednoczesnym braku większych zmian struktury wsi i pól. Za tą hipotezą przemawia

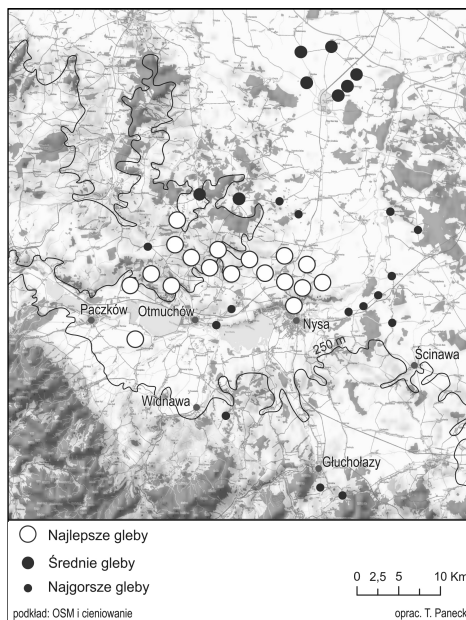
³² Por. W. Kuhn, *Flämische und fränkische Hufe als Leitformen der mittelalterlichen Ostsiedlung*, w: tenże, *Vergleichende Untersuchungen zur mittelalterlichen Ostsiedlung*, Köln–Wien 1973 (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart, 16), s. 1–51 (wyd. 1: 1960).

³³ Antoni Muszyfaga interpretuje łany wielkie liczone za małe jako osobny typ łanu; nam jednak wydaje się, że chodzi tu nie o strukturę łanu, lecz o sposób placenia za niego czynszu etc. Twierdzenia autora wydają się nam wątpliwe. A. Muszyfaga, *Ze studiów nad osadnictwem kasztelanii nysko-otmuchowskiej na przełomie XIII i XIV wieku*, „Sobótka”, 2, 1968, s. 181–197, szczeg. s. 190.

również wstępna analiza map z XIX w., które w takich wsiach pokazują często pola umieszczone w blokach. Inaczej wygląda sytuacja wsi w górskich dolinach na zachodzie badanego obszaru, gdzie również występowały włóki zwyczajne. Tu wyraźnie doliny były zbyt wąskie, aby umożliwić stworzenie regularnych łańców.

Źródła pisane rzadko pozwalają dostrzec tego typu struktury; można je natomiast często zobaczyć na starych mapach, z których najstarsze znane nam pochodzą dopiero z XVIII w. Cenniejsze są dla nas jednak mapy topograficzne, przede wszystkim tzw. *Messtischblätter* z pocz. XX w., na których widać jeszcze często stare struktury osad i pól. Osobnym źródłem są mapy rysowane z okazji separacji na pocz. XIX w., pokazujące stare struktury pól i osad. W naszym przypadku zostały one opracowane – niestety tylko dla części polskiej księstwa nyskiego – przez Halinę Szulc³⁴. Wraz z odwołaniem się do map historycznych przechodzimy do analizy źródeł niepisanych, które mogą być niezmiernie użyteczne w rekonstrukcji genezy osadnictwa.

Punktem wyjścia do odtwarzania procesów osadniczych powinna być geomorfologiczna analiza terenu, czyli badanie jego rzeźby, wysokości, jakości ziemi, wcześniejszej dystrybucji lasów i terenów niezalesionych. Niestety nie mieliśmy do dyspozycji dokładnych map geomorfologicznych całego biskupiego księstwa nyskiego³⁵, dlatego stworzyliśmy mapę jakości gleb na podstawie pochodzącego z XVIII w. opisu Śląska autorstwa Friedricha Alberta Zimmermanna³⁶, na której na wysokości ok. 250 m oznaczyliśmy poziomiec, która według Pfitznera stanowiła granicę między terenami starego osadnictwa a ziemiami skolonizowanymi w XIII w.³⁷ Mapa ta pokazuje, że najlepsze do osiedlenia tereny znajdowały się na północ od Nysy i Otmuchowa, gdzie przeważają ziemie lessowe³⁸. Tereny położone na północ od

Mapa 8. Jakość gleb

wspomnianych wcześniej ziem mają zaś ziemie gorszej albo średniej jakości.

Mapa znalezisk, choć stworzona na podstawie starszych opracowań, potwierdza wyniki wyciągnięte z mapy gleb, gdyż znaleziska z okresu przedkolonizacyjnego znajdują się prawie wyłącznie na terenach z glebami lepszej jakości³⁹. Prezentowana mapa jest jednak niekompletna, ponieważ naniesiono na nią tylko znaleziska datowane do XIII w. Można jednakże domniemywać, że wyniki najnowszych badań archeologicznych wniosłyby niewiele dodatkowych informacji, gdyż stanowiska archeologiczne koncentrują się

³⁴ H. Szulc, *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX wieku i ich geneza*, Warszawa 1968.

³⁵ W publikacji Antoniego Muszyfagi pojawia się użyteczna mapa geomorfologiczna. Przedstawia ona jednak niestety tylko polską część biskupiego księstwa nyskiego. Zob. A. Muszyfaga, *Ze studiów*, dod. między s. 196 i 197.

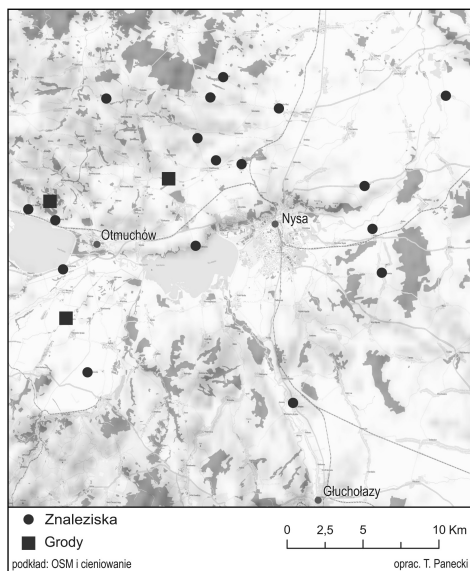
³⁶ F.A. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, t. 3, Brieg 1784, s. 256, 263.

³⁷ J. Pfizner, *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, s. 35–39.

³⁸ Próba analizy stosunku rodzajów łańców do jakości gleby dla polskiej części biskupiego księstwa nyskiego: A. Muszyfaga, *Ze studiów*, s. 195–197.

³⁹ Niestety wyniki najnowszych prac wykopaliskowych i badań terenowych nie zostały jeszcze opublikowane. Z powodu braku dostępu do danych projektu Archeologiczne Zdjęcie Polski nasze mapy opierają się na starym opracowaniu z lat 70. ubiegłego wieku, które wymienia dość dużo znalezisk niedatowanych. J. Kaźmierczyk, K. Macewicz, S. Wuszkan, *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*, Opole 1977. Zob. też K. Jaworski, *Grody w Sudetach (VIII–X w.)*, Wrocław 2005. Z czeskiej części księstwa aktualnie nie są znane stanowiska archeologiczne z naszego okresu.

na obszarze, na którym możemy badać najstarsze osadnictwo także za pomocą innych źródeł.

Mapa 9. Znaleźiska sprzed XIII w.

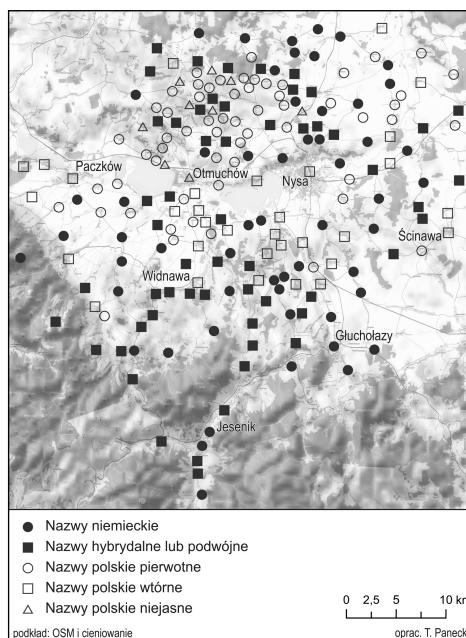
Dużo informacji dostarczają również toponimy⁴⁰. Na potrzeby rekonstrukcji osadnictwa przedkolonizacyjnego słowiańskie nazwy miejscowości zostały podzielone na tzw. nazwy pierwotne i wtórne⁴¹. Za pierwotne uważamy przede wszystkim nazwy dzierżawcze typu Godkowice (*Guttwitz*) czy Lubiaków (*Lobedau*). Wskazują one z dużym prawdopodobieństwem na stare osadnictwo słowiańskie. Za wtórne nazwy miejscowości uważamy natomiast te utworzone od apelatywów, jak na przykład Buków (*Baucke*), które na początku mogły być nazwami terenowymi i dopiero wtórnie, w wyniku kolonizacji, stały się nazwami osad.

⁴⁰ Toponomastyka Śląska jest dosyć dobrze opracowana. W naszej pracy korzystaliśmy przede wszystkim z tytułów: *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. 1–15, red. S. Rospond i in., Warszawa i in. 1970–2011 (obecnie do Wrzes); *Nazwy miejscowe Polski: historia – pochodzenie – zmiany*, t. 1–9, red. K. Rymut, Kraków 1996–2013; *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, t. 1–2, [red.] L. Hosák, R. Šrámek, Praha 1970–1980.

⁴¹ O rozróżnieniu nazw pierwotnych i wtórnych zob. W.H. Fritze, *Ortsnamenkunde und Landesgeschichte in ostdeutschen Ländern – Probleme der Namenkontinuität*, w: *Deutsch-slawische Namenforschung*, Hrsg. H.-B. Harder, Marburg (Lahn) 1981, s. 1–39.

Nazwy miejscowości jednoznacznie wskazujące na osadnictwo słowiańskie znaleźć można szczególnie w okolicach Otmuchowa. Germańskie, zwłaszcza gdy występują na dużym obszarze, wskazują na jego kolonizację przez ludność niemiecką.

Sytuacja nie jest jednak tak jednoznaczna, jak wydawałoby się na podstawie powyższego podziału. Na badanym obszarze dość dużo miejscowości ma nazwy hybrydalne, np. Wilemowice (*Schützendorf*) lub Karłowice (*Karlowitz*),

Mapa 10. Nazewnictwo w księstwie nyskim

albo zostały one opisane w źródłach zarówno za pomocą nazwy słowiańskiej, jak i niemieckiej, np. *Jessenitza vulgariter Hermannsdorf* (Jasienica Dolna / *Nieder Hermsdorf*). To pokazuje, że czasami nazwa niemiecka zastąpiła polską, a mimo to ludność miejscowa dalej używała starej lub nowa nazwa niemiecka została spolonizowana. Wszystkie te nazwy są cennymi źródłami do zrozumienia charakteru sąsiedztwa i wzajemnego oddziaływania polskich i niemieckich osadników. Dużo nazw polskich było z czasem germanizowanych przez dopasowanie do wymowy niemieckiej.

Ten toponomastyczny krajobraz został gwałtownie zmieniony dopiero w XX w.: najpierw w latach 30. niemieccy urzędnicy zmienili część polskich nazw na germańskie, niezwiązane z historią konkretnych miejscowości, a potem, po wojnie polska komisja URM zrekonstruowała stare toponimy słowiańskie (np. *Pillwösche* stała się Białowieżą) oraz wymyślała nowe dla wsi, które dotąd zawsze miały nazwy niemieckie.

Rekonstrukcja kolonizacji i modernizacji terytorium przy wykorzystaniu map tematycznych: od kasztelanii otmuchowskiej do ziemi biskupa Otmuchów–Nysa

Aby pokazać możliwości pracy z mapami tematycznymi, wybraliśmy dwa obszary pozbawione bogatej bazy źródłowej: tereny między Nysą i wsiami lokowanymi na północno-wschodniej krawędzi kasztelanii oraz tereny na północ od Otmuchowa. Analizując dane naniesione na mapy celem wyjaśnienia genezy osadnictwa, na pierwszym obszarze można dostrzec następujące cechy charakterystyczne: 1. lekka przewaga nazw niemieckich nad polskimi oraz podwójnymi lub hybrydalnymi; 2. niewiele znalezisk słowiańskich; 3. przewaga łąnów flamandzkich nad włókami zwyczajnymi; 4. kompletny brak łąnów leśnych. Na pocz. XIV w. wsie na tym obszarze przynależały administracyjnie i sądownie do *terra Neisse*, a niektóre z nich płaciły dziesięcinę jeszcze według starego zwyczaju; w młodszym rejestrze mają one przeważnie prawo polskie. Przekształcenie tych wsi z prawa polskiego na niemieckie było prawdopodobnie niekompletne lub nie miało charakteru długotrwałego.

Na zachód od wsi Rzymiany (*Reimen*) i Czarnolas (*Petersheide*) znajdował się las graniczny, a obok niego słabo zaludniona strefa przejściowa prowadząca do gęsto zamieszkanego obszaru starego osadnictwa. Las graniczny został skolonizowany przeważnie przez ludność niemiecką, zaś strefa przejściowa była zamieszkała przez ludność polską i później także przez nią kolonizowana. Kościoły z prawem do dziesięciny powstały w nowych wsiach: Szklary (*Gläsendorf*) na północy i Lipniki (*Lindenau*) na zachodzie oraz we wsi Lasowice (*Lasswitz*) lokowanej na prawie niemieckim.

Wszystkie te miejscowości z łąnami flamandzkimi lub leśnymi na zachodnim krańcu kasztelanii otmuchowskiej, która należy do terenów starego osadnictwa, podlegały na pocz. XIV i w XV w. miastu na prawie niemieckim – Nysie, podobnie jak wyżej wymienione wsie między Nysą i strumieniem *Rimane*.

Inaczej prezentuje się obraz na północ od Otmuchowa, gdzie grupa bardzo małych osad, nadal mających prawo polskie, podlegała starej siedzibie kasztelanii w Otmuchowie, która dopiero w XIV w. otrzymała prawo niemieckie. Ten obszar tradycyjnego osadnictwa był na pocz. XIV w. otoczony nowoczesnymi strukturami *terra Nyssensis*⁴². Przekształcenie terenów kasztelanii zaczęło się więc od jej obszarów granicznych. W dystrykcie otmuchowskim z wsiami na prawie polskim (jeszcze w XV w.), które znajdowały się przede wszystkim na urodzajnych glebach położonych pomiędzy rzeką Nysą a okolicami lasu przy wsi Biechów (*Bechau*), koncentruje się kilka znalezisk archeologicznych datowanych na okres przed XIII w. – wśród nich dwa grodziska – oraz kilka trudnych do wyjaśnienia, a więc prawdopodobnie bardzo starych nazw miejscowości i nazw pierwotnych. Rejestr z XIV w. pokazuje na tym obszarze mnóstwo wsi z włókami zwyczajnymi (w przeciwieństwie do łąnów leśnych i flamandzkich przeważające przy lokowaniu lub modernizacji starych osad) oraz gęstą sieć małych wsi i dworów istniejących jeszcze w erze nowożytnej. Poza kościołem w Otmuchowie dla części północnej omawianego obszaru powstał jeszcze kościół z prawem do dziesięciny w Karłowicach Wielkich (*Groß Karlowitz*), co również można interpretować jako ślad wcześniejszej kolonizacji.

Obszar znajdujący się poza lasem granicznym, na południowy zachód od Otmuchowa ma natomiast następujące cechy: 1. niewielka liczba znalezisk słowiańskich; 2. przewaga nazw słowiańskich nad niemieckimi oraz podwójnymi i hybrydalnymi; 3. dominacja na pocz. XIV w. wsi z łąnami flamandzkimi lub włókami zwyczajnymi; 4. istnienie osady targowej niebędącej centrum własnego dystryktu. Na tym obszarze przy

⁴² Lib. fund., s. 4–8.

starym grodzisku Ratnowice (*Rathmansdorf*) znajdowała się wieś na prawie polskim z kościołem uprawnionym do dziesięciny. Kolejny kościół z tym prawem ulokowany był w pobliżu wsi Kałków (*Kalkau*). Wsie na prawie niemieckim przynależały przez dłuższy czas do dystryktu Vidnavy. Ogólnie rzecz biorąc, rysuje się obraz terenów, które zostały przekształcone, zachowując jednak stosunkowo dużo starszych struktur. Nowoczesnej rozbudowy w kierunku południa księstwo doświadczyło podczas tworzenia nowego wójtostwa Vidnavy, stanowiącego serce dystryktu pod tą samą nazwą z pocz. XIV w.

Interdyscyplinarna metoda pracy za pomocą map pozwala dojść do nowych wniosków nawet w przypadku, kiedy baza źródeł pisemnych jest bardzo bogata. W 1975 r. historyk Walter Kuhn, który opierał się przede wszystkim na dokumentacji pisanej (i chyba także stereotypach narodowych), widział tylko kontrast pomiędzy polskimi i niemieckimi formami, ignorując wszelkie przejściowe⁴³. Trzeba stwierdzić, że naprawdę istnieje wyraźny kontrast między tworzącymi się w efekcie niezaplanowanych działań struk-

turami przeważającymi na północ od Otmuchowa i zaplanowanymi osiedlami w terenach byłej przesieki i na wysokości 250 m n.p.m. Te pierwsze cechuje występowanie nazw pierwotnych, prawa polskiego, przynależności do starych centrów sądowych i administracyjnych w Otmuchowie, włók zwyczajnych i znalezisk archeologicznych; drugie zaś – przewaga nazw niemieckich albo podwójnych, prawa niemieckiego, przynależność do nowych centrów administracyjnych, wsi leśno-łanowych lub ulicówek z łanami flamandzkimi. Dokładniejsza analiza, możliwa dzięki wykorzystaniu map, pozwala jednak dostrzegać między tymi dwoma obszarami o wyraźnie odmiennych strukturach rozległe tereny, na których miała miejsce zarówno kolonizacja, jak i modernizacja starych struktur, np. na południe od Otmuchowa, gdzie znajdują się wsie z włókami zwyczajnymi i flamandzkimi łanami z przewagą nazw słowiańskich, które na pocz. XIV w. należały administracyjnie do nowego centrum Vidnavy, ponieważ pobliski ośrodek miejski Otmuchów nie miał jeszcze prawa niemieckiego. ■

⁴³ „Die Erschließung des Neisser Landes ist durch den Reichtum an schriftlichen Quellen, durch die Schärfe, in der hier deutsche und polnische Formen einander noch im heutigen Siedlungsbild gegenüberstehen, und überdies durch die Dramatik des späteren Kampfes

um den Grenzwald zwischen Herzog und Bischof ein Paradebeispiel für die siedlungsmäßige Auseinandersetzung der beiden Völker im Osten”. W. Kuhn, *Herzogs- und Adelsiedlung*, s. 89–96.

Bibliografia

Źródła

- Engelbert K., *Quellen zur Geschichte des Neisser Bistumslandes auf Grund der drei ältesten Neisser Lagerbücher*, Würzburg 1964 (Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte, 10).
- Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis*, Hrsg. H. Markgraf, J.W. Schulte, Breslau 1889 (Codex diplomaticus Silesiae, 14).
- Regesten zur schlesischen Geschichte*, t. 1–4, Hrsg. C. Grünhagen, K. Wutke, Breslau 1884–1892 (Codex diplomaticus Silesiae, 7, 1–3, 16).
- Regesty Śląskie 1343–1348*, oprac. K. Bobowski i in., Wrocław i in. 1975.
- Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 1–6, Hrsg. W. Irngang, Köln i in. 1963–1998.
- Schulte W., *Quellen zur Geschichte der Besitzverhältnisse des Bistums Breslau*, w: *Studien zur schlesischen Kirchengeschichte*, Breslau 1907 (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte, 3), s. 204–260.

Mapy

- Karte des Deutschen Reiches*, skala 1:100 000, Institut für Angewandte Geodäsie, Berlin 1958, Großblatt 116: Glatz – Münsterberg, 127: Leobschuetz – Ratibor – Freudenthal – Hultschin.
- Topographische Karte des Deutschen Reiches*, skala 1:25 000 [Messtischblätter], Berlin 1938–1942 (Preußische Landesaufnahme 1883, z późniejszymi zmianami): 5467 (ark. Kamenz), 5468 (ark. Lindenau), 5469 (ark. Bechau), 5470 (ark. Bösdorf), 5567 (ark. Reichenstein), 5568 (ark. Patschkau), 5569 (ark. Neisse West), 5570 (ark. Neisse Ost), 5568 (ark. Ober Hermsdorf), 5569 (ark. Kaindorf), 5670 (ark. Ziegenhals).
- Szulc H., *Atlas historyczny wsi w Polsce*, Warszawa 2002.

Opracowania

- 100 Jahre Landesgeschichte (1906–2006). Leipziger Leistungen, Verwicklungen und Wirkungen*, Hrsg. E. Bünz, Leipzig 2012 (Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, 38).
- Borek H., *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych*, Opole 1988.
- Fritze W.H., *Eine Karte zum Verhältnis der frühmittelalterlich-slawischen zur hochmittelalterlichen Siedlung in der Ostprignitz*, w: *Germania Slavica II*, Hrsg. W.H. Fritze, Berlin 1981 (Berliner Historische Studien, 4), s. 41–92.
- Fritze W.H., *Ortsnamenkunde und Landesgeschichte in ostdeutschen Ländern – Probleme der Namenkontinuität*, w: *Deutsch-slawische Namenforschung*, Hrsg. H.-B. Harder, Marburg (Lahn) 1981, s. 1–39.
- Fritze W.H., Schich W., *Vorkoloniale und hochmittelalterliche Besiedlung der Zauche und des Hohen Teltow*, Berlin 1977 (Historischer Handatlas von Brandenburg und Berlin, 4, 56).
- Gąsiorowski A., „Districtus” w Wielkopolsce początków XIV wieku (Z zagadnień zarządu terytorialnego Polski średniowiecznej), „Roczniki Historyczne”, 32, 1966, s. 173–193.
- Das Havelland im Mittelalter. Untersuchungen zur Strukturgeschichte einer ostelbischen Landschaft in slawischer und deutscher Zeit*, Hrsg. W. Ribbe, Berlin 1987 (Germania Slavica, 5; Berliner Historische Studien, 13).
- Irgang W., *Schlesien im Mittelalter. Siedlung – Kirche – Urkunden. Ausgewählte Aufsätze*, Marburg 2007 (Materialien und Studien zur Ostmitteleuropa-Forschung, 17).
- Jaworski K., *Grody w Sudetach (VIII–X w.)*, Wrocław 2005.
- Jurek T., *Ryczyn biskupi. Studium z dziejów Kościoła polskiego w XI w.*, „Roczniki Historyczne”, 60, 1994, s. 21–66.
- Kaźmierczyk J., Macewicz K., Wuszkan S., *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*, Opole 1977.

- Kuhn W., *Flämische und fränkische Hufe als Leitformen der mittelalterlichen Ostsiedlung*, w: tenże, *Vergleichende Untersuchungen zur mittelalterlichen Ostsiedlung*, Köln–Wien 1973 (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart, 16), s. 1–51 (wyd. 1: 1960).
- Kuhn W., *Herzogs- und Adelsiedlung im Neisser Bistumsland*, w: tenże, *Neue Beiträge zur schlesischen Siedlungsgeschichte. Eine Aufsatzsammlung*, Sigmaringen 1984 (Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte, 23), s. 89–101 (wyd. 1: 1975).
- Kuhn W., *Siedlungsgeschichte Oberschlesiens*, Würzburg 1954.
- Menzel J., *Stadt und Land in der schlesischen Weichbildverfassung*, w: *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa*, Hrsg. H. Stoob, Köln–Wien 1977 (Städteforschung, A, 4), s. 19–38.
- Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, t. 1–2, [red.] L. Hosák, R. Šrámek, Praha 1970–1980.
- Muszytyfaga A., *Ze studiów nad osadnictwem kasztelanii nysko-otmuchowskiej na przełomie XIII i XIV wieku*, „Sobótka”, 2, 1968, s. 181–197.
- Nazwy miejscowe Polski: historia – pochodzenie – zmiany*, t. 1–9, red. K. Rymut, Kraków 1996–2013.
- Pfitzner J., *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumslandes*, t. 1: *Bis zum Beginn der böhmischen Herrschaft*, Reichenberg 1926.
- Schich W., *Germania Slavica. Die ehemalige interdisziplinäre Arbeitsgruppe am Friedrich-Meinecke-Institut der Freien Universität Berlin*, „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands”, 48, 2002, s. 269–297.
- Schich W., *Zum Verhältnis von slawischer und hochmittelalterlicher Siedlung in den Landschaften Zauche und Teltow*, „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands”, 26, 1977, s. 53–85.
- Scholz B.W., *Das geistliche Fürstentum Neisse. Eine ländliche Elite unter der Herrschaft des Bischofs (1300–1650)*, Köln i in. 2001 (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, 42).
- Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. 1–15, red. S. Rospond i in., Warszawa i in. 1970–2011.
- Słownik starożytności słowiańskich*, red. G. Labuda, Z. Stieber, t. 1–8, Wrocław i in. 1961–1996.
- Stolle F., *Das antiquum Registrum des Breslauer Bistums, eine der ältesten Geschichtsquellen*, „Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Schlesiens”, 60, 1926, s. 133–156.
- Strzelczyk J., „*Germania Slavica*”, „*Slavia Occidentalis*”, 37, 1980, s. 178–180.
- Strzelczyk J., *Problemy badań nad zachodnią peryferią osadnictwa słowiańskiego w Niemczech*, w: *Słowiańszczyzna połabska między Niemcami a Polską*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1981, s. 183–199.
- Strzelczyk J., *Średniowieczna Brandenburgia (Przegląd nowszych publikacji)*, „*Studia Historica Slavo-Germanica*”, 10, 1981, s. 159–198.
- Szulc H., *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX wieku i ich geneza*, Warszawa 1968.
- Wólkiewicz E., *Patrimonium sancti Iohannis. U początków władztwa biskupiego w ziemi otmuchowsko-nyskiej*, w: *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, red. J. Kolenda, Wrocław 2008, s. 225–234.
- Zientara B., *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1997.
- Zimmermann F.A., *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, t. 3, Brieg 1784. ■

Structural Transformations in Silesia Caused by Colonization on an Example of the Bishop's Duchy of Nysa

Summary

In Silesia colonization with German law began in the 13th century and radically redesigned the structures of the country contributing significantly to demographic changes. This process can be observed particularly well in the duchy of Nysa (*Neiße*), where the sources are outstandingly abundant. The starting point for the development of the country *Neiße* was the castellany Otmuchów (*Ottmachau*) where archaeological finds dated before the 13th century are concentrated north of the eponymous castle. A tax roll called *Liber fundationis* from around 1300 shows in this space a complex of about 40 small villages with Polish place names, whose inhabitants lived under Polish law and gave tithes by the Polish habit. In con-

trast, the areas situated above 250 meters above sea level are dominated by settlements in forest clearings with *Waldhufen* having almost exclusively German place names. Between these two clearly distinguishable zones the same source records over 60 *villae Teutonicales* that had obviously been inhabited not only by Germans. The mapping of archaeological remains, types of place names and further information provided by the written sources allow not only to seize more precisely the changes in economy, law and in the settlement pattern, but also the coexistence and cooperation between the Polish and German settlers in the process of colonization in the duchy of Nysa. ■

Słowa kluczowe: Germania Slavica, interdyscyplinarność, Śląsk, biskupie księstwo nyskie, kolonizacja, prawo niemieckie, zmiany etniczne

Key words: Germania Slavica, interdisciplinarity, Silesia, duchy of Nysa, colonization, German law, ethnic changes

prof. dr hab. Winfried Schich – mediewista, emerytowany profesor Uniwersytetu Humboldta w Berlinie, od 2007 r. członek Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, długoletni członek zarządu Berlińskiej Komisji Historycznej (*Historische Kommission zu Berlin*).
Zainteresowania badawcze: historia regionalna, historia miasta, stosunki słowiańsko-germańskie, historia osadnictwa, historia ekonomiczna zakonu cystersów

dr Joachim Stephan – mediewista, obronił doktorat na Uniwersytecie Humboldta w Berlinie, pracownik Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, członek Berlińskiej Komisji Historycznej (*Historische Kommission zu Berlin*).
Zainteresowania badawcze: historia regionalna, stosunki słowiańsko-germańskie, historia zakonu krzyżackiego w Prusach, historia społeczna
(joachimstephan@gmx.de)